

Marta Rendla

ZALOŽENOST TRGA Z BLAGOM ZA ŠIROKO POTROŠNJO V SLOVENIJI V ČASU SOCIALIZMA

UVOD

V prispevku bom analizirala delovanje socialističnega trga Republike Slovenije med leti 1955 in 1990 s pomočjo podatkov fizičnega obsega industrijske proizvodnje in prometa trgovine na drobno izbranih izdelkov široke potrošnje, namenjenih osebni porabi. Trg obravnavam kot družbeno institucijo, kjer se soočata ponudba in povpraševanje.

Za jugoslovansko gospodarstvo, ki je bilo v pogojih samoupravnega socializma opredeljeno kot plansko-tržno gospodarstvo, je bilo značilno neprestano iskanje ustreznega razmerja med planskim in tržnim mehanizmom – med reguliranim do samoreguliranim trgov. V pogojih, kjer sta kot usklajevalni mehanizem obstajala

plan in trg, trg ni mogel spontano delovati.¹ Reformirana oblika gospodarstva državnega socializma, ki je vključevala deloma sproščene cene, delovanje podjetij v tržnem okolju, sproščeno zunanjo trgovino, odpravo obveznih planskih kazalcev, je še vedno ohranila neformalni nadzor partije oziroma precej centralističnih elementov gospodarstva po sovjetskem vzoru.² Gospodarska reforma leta 1965 je sicer obetala, da se bo jugoslovansko gospodarstvo otreslo teh elementov in da bo uveljavilo več trga ter delovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti. Toda to se ni zgodilo. Jugoslovanski ekonomisti so bili v sedemdesetih letih 20. stoletja mnenja, da se plan in trg ne izključujeta. V tržni mehanizem se sistemsko in operativno vgrajujejo planski koordinativni elementi, ki delujejo kot usmerjevalci oz. preusmerjevalci ali kot stimulatorji oz. stabilizatorji.³

V sedemdesetih letih 20. stoletja se z uvajanjem dogovorne ekonomije ni moglo nadomestiti objektivne prisile manjkajočega tržnega mehanizma.⁴ Namesto učinkovitejšega tržnega gospodarstva se je uvedlo neučinkovit sistem družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja, znotraj katerega se je še naprej ohranjala dominacija politike nad gospodarstvom. Dogovorna ekonomija je bila neučinkovita, saj so bile stopnje gospodarske rasti nizke in so pomenile že uvod h kriznim letom po letu 1980.⁵ Čeprav je Jugoslavija razvila pomembne trgovinske povezave z državami prostega trga in zmanjšala trgovanje z državami SEV-a pod sovjetskoim vodstvom na 40–45 %, podobno ni mogla kot države v regiji, ki so z industrializacijo nadomeščale uvoz, slediti tehnološki revoluciji. Soočala se je tudi s trgovinskim primanjkljajem. Ker so bili v sedemdesetih letih na voljo ugodni krediti, je za premostitev primanjkljaja najemala posojila in se ujela v past zadolženosti.⁶ Dolg Jugoslavije v tujini se je od sredine do konca sedemdesetih let več kot podvojil, stopnja inflacije pa je bila leta 1980 več kot 20 %. Za reševanje nakopičenih gospodarskih težav je jugoslovanska vlada leta 1980 sprejela "stabilizacijske" ukrepe: med drugimi zamrznitev cen in 30 % devalvacijo dinarja.⁷ Z njimi se je začelo v Jugoslaviji obdobje zategovanja pasu.

V okviru takšne zgodovinske makro perspektive bom spremljala fizični obseg industrijske proizvodnje in trgovinskega prometa blaga široke potrošnje in ugotavljala, kaj nam le-ta lahko pove.

1 Povzeto po: Černe, Tržni in planski mehanizem, str. 274–289; Merhar, Plansko-tržni načini, str. 119.

2 Berend, *Gospodarska zgodovina Evrope*, str. 190, 191.

3 Černe, Tržni in planski mehanizem, str. 274–289.

4 Norčič, Pogledi, 202.

5 Prav tam; Norčič, *Krize in slovensko gospodarstvo*, str. 237.

6 Berend, *Gospodarska zgodovina Evrope*, str. 195, 196.

7 Gabrič, *Politična kriza*, str. 1149; Čepič, *Gospodarska kriza*, str. 1151.

PROIZVODNJA IZDELKOV ZA ŠIROKO POTROŠNJO V PRIMERJAVI S CELOTNO INDUSTRIJSKO PROIZVODNJO

Proizvodnja blaga za široko potrošnjo je bila v prvih letih po 2. svetovni vojni zaradi usmeritve v izgradnjo bazične industrije in ustvarjanje pogojev za razvoj ostalih gospodarskih panog relativno nizka. Leta 1947 je predstavljala le nekaj manj kot četrtno celotne industrijske proizvodnje. Ukinitev zagotovljene preskrbe leta 1952 je sprožila povpraševanje po dobrinah, ki jih je pred tem primanjkovalo na trgu. Po zaslugi precejšnjih rezerv in uvoza je ponudba industrijskih proizvodov na povečano povpraševanje dokaj elastično reagirala. Omejena in neelastična pa je do leta 1956 ostala zlasti ponudba kmetijskih proizvodov. V prid proizvodnje blaga široke potrošnje se je struktura industrijske proizvodnje začela gibati po letu 1956, ko so ekonomske smernice ustvarile pogoje za močnejše povečanje osebne potrošnje in proizvodnje.⁸

15. januarja 1958 sprejeti Družbeni plan gospodarskega razvoja LR Slovenije za razdobje 1957–1961 si je za glavno nalogo zadal odpraviti neskladnost dotedanjega gospodarskega razvoja. V nasprotju s prvim petletnim planom, ki je vključeval prisilno akumulacijo in industrializacijo ter dajal prednost težki industriji, je drugi petletni plan predvideni dvig življenjske ravni želel uresničiti z usmeritvijo v razvijanje lahke industrije, prometa, gradnje stanovanj. Med prednostne cilje gospodarskih aktivnosti je uvrstil proizvodnjo in uvoz potrošnih dobrin. Poglavitna naloga plana je bila »stalno povečevanje skupne družbene proizvodnje in narodnega dohodka«, in sicer naj bi se letno povečevala povprečno za okoli 8 %. Investicijski in razvojni načrt je stremel k uravnoteženosti posameznih gospodarskih panog: vlaganju v kmetijsko proizvodnjo naj bi sledilo vlaganje v energetske sektor; treba je bilo zvečati transportne zmogljivosti za razdeljevanje izdelkov povečane proizvodnje drugih sektorjev. Pereče vprašanje življenjskega standarda v mestih in industrijskih središčih je plan predvideval odpraviti z usmeritvijo industrijske proizvodnje k ceneni in množični proizvodnji kakovostnih izdelkov za široko porabo. S planom predvidena investicijska politika industrijske proizvodnje naj bi se ob popolnejši izrabi dotedanjih zmogljivosti in z novimi proizvodnimi kapacitetami letno povečevala za 8 %. Predvidena 10 % rast kmetijske proizvodnje naj bi omogočila razširitev predelovalne industrije. To naj bi izboljšalo izvoz in preskrbo prebivalstva v mestih in industrijskih naseljih. Surovinsko osnovo za predelovalno industrijo naj bi ustvarila investicijska vlaganja za razvoj kmetijskih posestev na manj razvitih območjih.⁹

Leta 1956 je na počasno prilagajanje industrijske proizvodnje povpraševanju na trgu opozarjalo tudi časopisje. Medtem ko se je na eni strani pojavljala zasto

8 Pečnik, Proizvodnja izdelkov, str. 1–13.

9 UL LRS, 23. 1. 1958, str. 13, 14.

v prodaji posameznih vrst blaga, je bila na drugi strani ponudba blaga za široko potrošnjo premajhna. »Proizvodnja po izbiri, kakovosti in cenah ne ustreza povpraševanju«, je zapisalo časopisje.¹⁰

Ekonomska politika je tako po letu 1956 začela pospešeno spodbujati proizvodnjo potrošniških dobrin oziroma razvoj tovarn, ki so izdelovale izdelke za vsakodnevno rabo in osebno porabo.¹¹

Ta usmeritev je v strukturi industrijskih proizvodov spodbudila rast proizvodnje blaga za široko potrošnjo.¹² Od leta 1955 do sredine sedemdesetih let je znotraj proizvodnje blaga za široko potrošnjo prednjačila proizvodnja *trajnih* potrošnih dobrin: gospodinjskih aparatov, pohištva, cestnih vozil in predmetov za razvedrilo, rekreacijo in šport (radijskih in televizijskih sprejemnikov, koles, fotoaparatorov). Povečana kupna moč, ki jo je omogočila intenzivna rast osebnih dohodkov, zaposlenost in transfer prebivalcev v mesta, je spodbudila, da se je industrijska proizvodnja začela odzivati na potrebe trga in začela proizvajati vrsto izdelkov za široko potrošnjo, tako predmetov hitrejših in trajne porabe kot izdelkov živilske industrije.

Na račun rasti življenjske ravni in povpraševanja na trgu so se vzpenjale zlasti elektroindustrija, kemijska, gumarska, kovinska, papirna in živilska industrija.

Primerjava stopenj rasti industrijske proizvodnje po posameznih razvojnih obdobjih 1955–1990 v Sloveniji v povojni Jugoslaviji kaže, da je njen obseg – z izjemo obdobja 1981–1990 naraščal stalno, pa čeprav neenakomerno.¹³ Industrijska proizvodnja je presegla predvojno raven že v prvih letih po vojni, z letom 1948 pa se je porast proizvodnje zaradi gospodarske blokade vzhodnoevropskih držav, ki je trajala do leta 1953, ustavil. V letih 1953–1960 so bile zabeležene visoke stopnje rasti proizvodnje kot tudi celotnega jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva. Jugoslavija je bila zaradi tega uvrščena med srednje razvite države.¹⁴ V šestdesetih letih sta sledili obdobji stagnacije industrijske proizvodnje v letih 1961–1962 in 1966–1967.

10 Industrijska proizvodnja in storilnost, str. 718, 733.

11 Mlinar, Slovenija 1945–1975, str. 52; Čepič, Življenjska raven, str. 1013.

12 Jugoslovanska statistika je proizvode oz. skupine proizvodov industrijske proizvodnje klasificirala skladno z Nomenklaturo za razvrščanje gospodarskih in drugih organizacij ter državnih organov po dejavnostih. Indeksi o fizičnem obsegu celotne industrijske proizvodnje in posameznih panog so se obračunavali po metodologiji Zveznega zavoda za statistiko, in sicer na podlagi vsakoletno oblikovanega ponderacijskega sistema za obračun indeksa proizvodnje. Glede na namen je statistika delila proizvode industrijske proizvodnje na tri skupine: sredstva za delo (stroji, energetske naprave, sredstva za izgradnjo in opremo, prometna sredstva, orodje itd.), material za reprodukcijo (izdelki, namenjeni nadaljnji predelavi) in izdelki široke potrošnje (industrijski izdelki, namenjeni osebni porabi). Več v: Statistični letopisi SRS in RS 1953–1991, Metodološka pojasnila.

13 V osemdesetih letih dvajsetega stoletja je industrijska proizvodnja namreč nazadovala po povprečni letni stopnji -0,3 %. V: *Statistični letopis RS 1991*, str. 260.

14 Prinčič, Konec mita, str. 174.

Hitra gospodarska rast med leti 1953 in 1959 je že konec petdesetih let odkrila nova nesorazmerja. Gospodarstvo je bilo obremenjeno s preveliko porabo, uvozom, zaposlovanjem, negospodarno porabo tujih posojil, notranjim zadolževanjem in s preveliko zaščito domače industrije.¹⁵ Gospodarski zastoj v letih 1960–1962 je bil za politično elito pravi šok, saj je razblinil utvaro, da je socialistični gospodarski razvoj premočrten in skladen proces brez večjih pretresov in kriz. Gospodarske težave so sklenili rešiti z restriktivnimi ukrepi. Z njimi naj bi zmanjšali porabo, poživili proizvodnjo in izvoz, Zveznemu izvršnemu svetu pa omogočili dostop do večjih sredstev, ki jih je potreboval za posredovanje gospodarstvu.¹⁶ Gospodarske težave na začetku šestdesetih let so spodbudile pripravo nove gospodarske reforme. Ta je sredi šestdesetih let nameravala uveljaviti večjo vlogo trga in delovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti. S preusmeritvijo gospodarstva na večjo tržnost je sovpadalo drugo obdobje stagnacije industrijske proizvodnje 1966–1967. Leta stagnacije so bila premagana leta 1968, ko se je začel ponovni vzpon industrije.

Do sredine sedemdesetih so vse slovenske industrijske panoge močno povečale proizvodnjo. Med njimi je bila z najvišjim porastom elektroindustrija, ki je leta 1972 proizvedla 45-krat več kot leta 1952. Kemična industrija je v enakem obdobju povečala proizvodnjo 17-krat, gumarska industrija pa je po 20 letih proizvedla več kot desetkrat več. V osemdesetih se je zaradi vsesplošne krize industrijska proizvodnja krčila.

Motnje gospodarske rasti v obliki cikličnih nihanj je generiral politični sistem.¹⁷ Zaradi bojzani politične elite, da bi izgubila ekonomsko moč, se vpeljava tržnega sistema ni obdržala. Gospodarsko reformo so leta 1971 tiho opustili. Z zadržanjem poglobitvenih družbeno-ekonomskih vzvodov se je ohranila prevlada politike nad gospodarstvom.

Vpogled v statistične podatke (indeksi proizvodnje 1955–1966 in povprečne letne stopnje rasti industrijske proizvodnje 1966–1990) pa kaže, da je razvoj proizvodnje izdelkov široke potrošnje v primerjavi s celotno industrijsko proizvodnjo v prvem desetletju 1955–1965 potekal dokaj skladno. Proizvodnja izdelkov za široko potrošnjo je bila leta 1965 2,3-krat večja kot leta 1955, celotna industrijska proizvodnja pa se je v enakem obdobju povečala 2,6-krat.¹⁸ Obdobje 1966–1969 je bil čas, ko je bila rast proizvodnje izdelkov za široko potrošnjo izenačena z rastjo vse industrije: obe sta naraščali z enako, 8, 5 % povprečno letno stopnjo.¹⁹

15 Prav tam, str. 175.

16 Prav tam, str. 183.

17 Norčič, *Krize in slovensko gospodarstvo*, str. 237.

18 *Statistični letopis SR Slovenije 1967*, str. 223.

19 *Statistični letopis SR Slovenije 1985*, str. 250.

V sedemdesetih letih 20. stoletja je proizvodnja blaga široke porabe rastla hitreje od celotne industrijske proizvodnje. Povprečna letna stopnja rasti je bila 7,5 %, celotne industrije pa 6,6 %. Leta 1972 je slovenska industrija izdelala devetkrat več blaga za široko potrošnjo kot leta 1952;²⁰ udeležba blaga za široko potrošnjo je v skupni industrijski proizvodnji leta 1974 znašala že 40,2 %.²¹

V osemdesetih letih 20. stoletja, ko je bila rast celotne industrije negativna, zmanjševala se je po -0,3 % v povprečni letni stopnji, se je proizvodnja izdelkov široke potrošnje v primerjavi s celotno proizvodnjo krčila še štirikrat hitreje: njena povprečna letna stopnja rasti je bila -1,2 %.²²

IZDELKI POHIŠTVENE INDUSTRIJE

Primerjava proizvodnje stanovanjskega pohištva med letoma 1955 in 1970 kaže, da je bila ta leta 1970 štirikrat večja kot leta 1955. Potrebe po velikih količinah opreme je po vojni ustvarjala graditev novih stanovanjskih sosesk in vrstnih hiš v mestih, tovarniških naselij v industrijskih središčih ter graditev povsem novih mestnih naselij (Velenje, Nova Gorica, Kidričevo). Ker so med novogradnjami prevladovala manjša stanovanja, so se v arhitekturi in oblikovanju pohištva uveljavljali funkcionalistični principi po vzoru švicarsko-francoskega arhitekta Le Corbusierja. V oblikovanju sodobnega stanovanjskega pohištva pa so se slovenski oblikovalci navezali predvsem na Skandinavce, ki so učinkovito izrabljali tradicionalni les in katerih izdelki so bili vsestransko uporabni in oblikovani po principu umirjene skladnosti in skope estetike.²³

V strokovnih krogih so v petdesetih letih 20. stoletja ugotavljali, da je slovensko gospodinjstvo zaostalo. Kljub dejstvu, da je družba doživljala socialno preobrazbo iz ruralne v industrijsko družbo, v kateri so ženske postajale tudi delavke v tovarnah, uradih in podjetjih, je družba njihovo mesto še vedno pogosto videla predvsem v družini in gospodinjstvu. Stanovanjska in kuhinjska oprema po mnenju strokovnjakov nista ustrezali nalogam sodobne ženske.

Posebna skrb je bila zato že v petdesetih letih posvečena razvoju funkcionalne kuhinje. Z modernističnim kuhinjskim pohištvom se je na prvi povojni razstavi pohištva 1952 predstavil Danilo Fürst. Branka Tancig, inženirka arhitekture, je na temo funkcionalne kuhinjske ureditve napisala več strokovnih člankov. Za promocijo novih pohištvenih izdelkov so v Ljubljani poskrbeli sejmi o industriji, obrti in pohištvu. Leta 1954 ustanovljeni Centralni zavod za napredek gospo-

20 *Družbeni razvoj SR Slovenije*, str. 64.

21 Mlinar, *Slovenija 1945–1975*, str. 103.

22 *Statistični letopis RS 1991*, str. 260.

23 Lozar Štamcar, *Razvoj stanovanjske kulture*, str. 272.

dinjstva v Ljubljani naj bi poskrbel za ozaveščanje družbe o novi vlogi ženske, predvsem pa prevzel nalogo proučevanja celotnega gospodinjskega področja tako vlog članov gospodinjstva kot iskanja smotrnih rešitev pri načrtovanju stanovanjske opreme. Ob sodelovanju z različnimi ustanovami in na podlagi znanstvenih dognanj si je Zavod prizadeval sooblikovati smernice sodobne notranje ureditve. Poleg tega se je ukvarjal z vprašanji prehrane, oblačenja itd. Rezultate svojega dela je objavljaval v mesečniku *Sodobno gospodinjstvo*, ki je bil namenjen potrošnikom oz. širši javnosti.²⁴ Uspešno delo so si na Zavodu za napredek gospodinjstva predstavljali le ob strokovni podpori in z mreženjem celotnega slovenskega ozemlja. Zamislili so si delovanje splošnih množičnih društev za pospeševanje gospodinjstva pod okriljem Zveze ženskih društev in strokovnih društev za gospodinjsko izobraževanje, namenjenih strokovnemu kadru.²⁵ Zavodi in društva, ki so postajali žarišča gospodinjskega izobraževanja, so bili tako ustanovljeni tudi po drugih mestih: v Mariboru, Murski Soboti, Celju, Kočevju itd.

Leta 1956 sta bila na zvezni ravni izvedena dva dogodka: natečaj za racionalno stanovanjsko pohištvo in razstava *Stanovanje za naše razmere*. Slednja je bila na ogled v Ljubljani. Podobno kot druge tovrstne razstave (npr. razstave oblačil) je bila zasnovana dvodelno: iz poučno-propagandnega in komercialnega dela. Stanovanjsko opremo in ureditev notranjih prostorov pa tudi nove gospodinjske aparate in pripomočke (električne štedilnike in kuhalnike) so predstavljali tudi v strokovnih revijah (npr. v reviji *Arhitekt*, ki je začela izhajati leta 1951) itd. Različne organizacije, ki so se ukvarjale s problematiko sodobnega gospodinjstva, so proizvajalce pohištva na različne načine spodbujale k izdelovanju sodobnega pohištva. Leta 1962 sta npr. Stalna konferenca »Družina in gospodinjstvo« pri Republiškem svetu Zveze sindikatov Slovenije in Centralni zavod za napredek v Ljubljani ustanovila žirijo potrošnikov za ocenjevanje izdelkov in podeljevanje diplom »Priznanje potrošnikov«. Za tovrstna priznanja so se proizvajalci pohištva prvič lahko potegovali na mednarodnem lesnem sejmu na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani leta 1962.²⁶

O prednostih modernega pohištva je, kot smo že omenili, ljudske množice nagovarjal revialni tisk: npr. *Naša žena*, *Tovariš*, *Naš dom*. Centralni zavod za napredek gospodinjstva v Ljubljani pa je zasnoval tudi zbirko »Mala potrošnikova knjižica«.

Med prvimi podjetji, ki so zaznala potrebo po sodobni kuhinjski opremi, je bila Tovarna pohištva Maribor, predhodnica Marlesa – lesne in pohištvene

24 Korže, Uvodne besede, str. 2.

25 Grum, Ustanavljajo se strokovna društva za gospodinjsko izobraževanje, str. 6.

26 Žigon, Novosti na lesnem sejmu, str. 185.

industrije Maribor. Leta 1954 je po načrtih Zavoda za napredek gospodinjstva Ljubljana izdelala prototip moderne kuhinje. Marles je v sodelovanju s tovarno Tobi iz Slovenske Bistrice leta 1962 na Gospodarskem razstavišču za kuhinjsko opremo prejel »Priznanje potrošnikov«. Kuhinja je vzbudila navdušenje s krilnim odpiranjem zgornjih omar in z ločeno montažo kahalnega dela in pečice. Na sejmu so se pojavili tudi razni novi tipi ležišč, med katerimi sta največjo pozornost vzbudili vzmetnica jogi, izdelek Tovarne pohištva iz Nove Gorice, in blazina iz plastične snovi tovarne Iplas v Kopru.²⁷

Švedsko kuhinjo, ki so jo oglaševali v petdesetih letih v omenjenih revijah, je prvič izdelala Tovarna kuhinjskega pohištva Zagorje ob Savi leta 1960. Leta 1967 si je tovarna po švedski pokrajini Sveland nadela ime Svea lesna industrija. Od leta 1960 so kuhinje proizvajali v že omenjenem Marlesu;²⁸ v letu 1971 so jih začeli izdelovati tudi v Gorenju v Velenju; izdelovali pa so jih tudi v Lipi v Ajdovščini. Od leta 1955 so pod imenom Medzadružno lesno industrijsko podjetje Češnjica pohištvo izdelovali tudi v Alplesu iz Železnikov – danes vodilnem proizvajalcu pohištva z bogato tradicijo izdelave sestavljivega pohištva za opremo bivalnih prostorov, kot so dnevne sobe, predsobe, spalnice, mladinske sobe.²⁹

Stanovanjsko opremo so izdelovali tudi v Brestu v Cerknici, Javorju v Pivki, Meblu v Novi Gorici, Stolu v Kamniku, Novolesu v Straži itd. Že v šestdesetih letih 20. stoletja je bilo opaziti, da se poskuša pohištvena industrija s svojimi izdelki prilagoditi potrebam in željam potrošnikov. Trend se je nadaljeval in v sedemdesetih letih je pohištvena industrija proizvajala vse bolj raznoliko opremo. V osemdesetih letih 20. stoletja je bila v statistiko pohištvenih proizvodov uvedena nova klasifikacija. Stanovanjsko pohištvo, do takrat deljeno v kategoriji sobno in kuhinjsko pohištvo, je dobilo dve novi klasifikaciji: oblazinjeno in neoblazinjeno pohištvo.

Vodilni izdelovalki sedežnega pohištva sta bili tovarna Stol v Kamniku in Meblo v Novi Gorici. Oblazinjeno pohištvo je proizvajala tudi Tovarna oblazinjenega pohištva Slovenj Gradec. Proizvodnja stolov je v šestdesetih letih ostajala pri treznih čistih formah, ujetih v kvadrat in pravokotnik.³⁰

Vodja razvoja in oblikovanja v Tovarni pohištva Stol Kamnik je bil med leti 1952 in 1960 Niko Kralj—osrednja osebnost slovenskega oblikovanja druge polovice 20. stoletja. Niko Kralj je bil arhitekt, oblikovalec, izumitelj in utemeljitelj slovenskega povojnega industrijskega oblikovanja z mednarodnim ugledom. Njegovo delovanje je poleg načrtovanja izdelkov in proizvodnih programov

27 Prav tam.

28 Leta 1960 se je več tovarn, ki so bile nosilke razvoja lesne industrije v severovzhodni regiji, zlilo v tovarno Marles. — Planinšič, Prostovoljna razkritja, str. 24.

29 O podjetju.

30 Lozar Štamcar, Razvoj stanovanjske kulture, str. 273.

za domove in pisarne zaznamovala usmeritev k racionalizaciji proizvodnje in pionirskih dosežkov na področju izobraževanja oblikovalcev. Poleg stola rex, najbolj znanega izdelka slovenskega industrijskega oblikovanja, ki ga je razvil v razvojnem procesu med leti 1952 in 1956, je Kralj oblikoval številne stole (npr. lupina) in modularne pohištvene sisteme.

Stol rex, ki je bil izdelan v tehnologiji stiskane in luknjane vezane plošče, še danes ustreza osnovnim parametrom industrijskega oblikovanja. Gre za primer ergonomsko in funkcionalno brezhibnega izdelka ter za kulturni izdelek, ki ima mesto v zbirki oddelka za oblikovanje v newyorškem muzeju MoMA. Kralj si je za ideal postavil sestavljive, industrijsko proizvedene enote, ki bi uporabniku omogočale preprosto sestavljanje po lastnih zamislih. Z modularnim pohištvenim sistemom Futura, Savinja, Javor in Konstrukta je želel doseči »unikatnost skozi serijo«. Osnovni element Kraljevega sedežnega pohištva je bil upognjen slojnat les, s katerim je želel poudariti humanost in uporabo naravnih materialov, predvsem masivnega lesa. Kralj je verjel, da je les kot naraven in obnovljiv vir brez konkurence in bo v izdelavi pohištva ohranil prvo mesto. Inovativne rešitve, ki jih je Kralj uporabil pri oblikovanju pohištva, so prispevale k uveljavitvi slovenske pohištvene industrije in razvoju kulture bivanja v Sloveniji.³¹

Kraljevi izdelki so bili plasirani na tuje trge, a država in državne ustanove niso znale oblikovati konkurenčne cene. Takratni tržniki npr. v rexu niso prepoznali izdelka, ki bi na svetovnem trgu lahko konkuriral finskim, italijanskim ali nemškimi oblikovalskimi izdelkom. Zaradi podcenjevanja kakovosti in znanja so na tuje trge plasirane izdelke ponujali pod ceno. Za rexa so postavili ceno, s katero niso pokrili niti materialnih stroškov. Ponudili so ga na mednarodnem trgu, niso pa znali predstaviti njegove zgodbe in ideje skupaj z blagovno znamko z oblikovalčevim imenom. Takšno trženje oziroma oglaševanje ni bilo v skladu s socialistično ideologijo. V podjetjih je prevladovala miselnost cenene izdelave. Za pripravo razstave »Neznani znani oblikovalec« Muzeja arhitekture in oblikovanja (MAO) v Ljubljani, postavljeni konec leta 2011, je nekdanji uslužbenec tovarne Stol Kamnik o področju trženja dejal, da so izvozili na milijone izdelkov po zelo nizki ceni zgolj zato, da so pridobili devize, ki jih je potrebovala država.³²

Dnevne sobe tistega časa so bile opremljene z lahkimi kombiniranimi omarami z odprtimi železnimi konstrukcijami ali s tankimi poševnimi nogicami. V sedemdesetih letih 20. stoletja so stanovanjsko opremo vse pogosteje sestavljali čokati, kubični, nizki in močno oblazinjeni sedeži s skrito zgradbo, pogosto brez nog. Omare so postajale vse težje in večje. Regali, sprva v temnejših tonih lesa, so bili delno sestavljeni iz omaric in delno odprtih polic, v sredini pa so imeli

31 Teržan, Niko Kralj, str. 60–64.

32 Prav tam.

Dnevna soba tovarne Hoja, Ljubljana, november 1976. Foto: Bogo Primožič, hrani MNZS.

obvezno domači barček. Ta je dajal videz obilja in udobja. Priljubljene so bile kontrastne kombinacije močnih barv: bela v kombinaciji s toplo rjavo, oranžno ali rdečo. Razširjeni so bili beli in topli toni, balonaste steklene in pozneje plastične Meblove luči; kosmate preproge; pohištvo iz krivljenega lesa in pleteno pohištvo.³³ Analiza prodaje nam kaže, da so se gospodinjstva najbolj množično opremljala s stanovanjskim pohištvom (sobnim in kuhinjskim) sredi sedemdesetih let. Kupna moč prebivalstva se je po letu 1968, ko se je intenzivno začela izvajati politika uveljavljanja potrošniških kreditov, zelo povečala.³⁴

33 Lozar Štamcar, Razvoj stanovanjske kulture, str. 274.

34 Premerl, Opremljenost gospodinjstev, str. 11–13.

PROIZVODNJA GOSPODINJSKIH APARATOV

Elektroindustrija je začela za široko potrošnjo poleg količinskega povečanja proizvodnje posameznih izdelkov proizvajati tudi povsem nove dobrine za gospodinjstvo. Proizvodnja bele tehnike je že v šestdesetih letih postala množična. Proizvodnja strojev za pranje perila je na primer od leta 1955, ko so bili izdelani le štirje pralni stroji, do leta 1960 poskočila na več kot 4 tisoč kosov. Proizvodnja le-teh je vse do leta 1987 naraščala. V primerjavi z letom 1960 se je že do leta 1985 povečala 83-krat.³⁵ Podobno je bilo s hladilniki. Leta 1957 jih je bilo izdelanih nekaj manj kot 4 tisoč, obseg njihove proizvodnje leta 1964 pa je znašal nad 60 tisoč primerov.³⁶ Proizvodnja hladilnikov je od leta 1960, ko je bilo proizvedenih 23 tisoč kosov, vse do leta 1985 neenakomerno naraščala. V primerjavi z letom 1960 je bila takrat 38-krat večja. Potem je do leta 1989 rahlo upadla, leta 1990 pa skoraj dosegla raven izpred petih let.³⁷ Ponudba in povpraševanje po električnih štedilnikih sta bila največja leta 1972. Takrat je bilo proizvedenih 387 tisoč električnih štedilnikov,³⁸ prodanih blizu 50 tisoč.³⁹ Z belo tehniko – s štedilniki (električnimi ali plinskimi ali kombiniranimi), hladilniki, pralnimi stroji so bila konec osemdesetih let opremljena skoraj vsa gospodinjstva.

Gospodinjske aparate so od srede petdesetih let 20. stoletja proizvajale tudi slovenske tovarne. Hladilnike sta takrat proizvajali tovarna Hidromontaža-Himo (Maribor), Tovarna okovja in pločevinastih izdelkov Bistrica-Maribor-Tobi. Tovarna Tobi je poleg hladilnikov izdelovala tudi kombinirane električne štedilnike, emajlirane štedilnike, sobne peči. Od leta 1961 je hladilnike proizvajala tudi Loška tovarna hladilnikov (Lth) iz Škofje Loke, ki je v osemdesetih letih razvila nove izdelke s področja hladilne, klimatizacijske, ogrevalne, regulacijske in sušilne tehnike ter opremo družbene prehrane in pilotne proizvodnje.⁴⁰ Prve pralne stroje, imenovane pralnice (le ti so imeli ločene ožemalnike: ročne ali motorne), sta proizvajali tovarni Himo in ElektrostANDARD iz Trbovelj, od srede šestdesetih let 20. stoletja tudi v Gorenju iz Velenja. Sesalnike so izdelovali v podjetju Erma iz Šmarji pri Kopru; električne mešalnike-mikserje v tovarni Niko iz Železnikov;⁴¹ električne ventilatorske peči v tovarni Saturnus v Ljubljani in tudi v Ermi.⁴²

35 *Statistični letopis SR Slovenije 1967*, str. 224–228; *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 164–168; *Statistični letopis RS 1990*, str. 263–267; *Statistični letopis RS 1991*, str. 261–265.

36 *Statistični letopis SR Slovenije 1965*, str. 179.

37 *Statistični letopis SR Slovenije 1967*, str. 224–228; *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 164–168; *Statistični letopis RS 1990*, str. 263–267; *Statistični letopis RS 1991*, str. 261–265.

38 *Družbeni razvoj*, str. 69.

39 *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 242.

40 *Zgodovina podjetja*.

41 Po preusmeritvi v elektro predelovalno industrijo je bila tovarna Niko 1962 priključena k Iskri.

42 Špiler, Najnovejši domači gospodinjski aparati, str. 117–120.

Proizvodni program Saturnusa je po drugi svetovni vojni poleg elektrotoplotnih aparatov (kuhalnikov, peči in kaloriferjev) obsegal še proizvodnjo kovinske (pločevinaste) embalaže za potrebe živilske, kemične, farmacevtske in kozmetične industrije, različne napisne ploščice ter tisk in lakiranje pločevine; predvsem pa se je usmeril v proizvodnjo avtomobilske svetlobne opreme (žarometov, svetilk vseh vrst itd.). Saturnus se je sčasoma razvil v dobavitelja svetlobnih teles največjim evropskim avtomobilskim proizvajalcem. Za potrebe prihajajoče motorizacije oziroma avtomobilske industrije je redna proizvodnja avtomobilskih plaščev in zračnic leta 1948 stekla tudi v kranjski Savi.

V Gorenju, kjer je leta 1958 začela obratovati proizvodnja štedilnikov na trda goriva, so leta 1965 začeli izdelovati tudi pralne stroje. Konec šestdesetih let je bil njihov proizvodni program razširjen še na hladilno-zamrzovalne aparate. V sedemdesetih letih 20. stoletja je program vključeval tudi predmete zabavne elektronike in televizorje; v osemdesetih pa je postala temeljna proizvodnja gospodinjskih aparatov. Gorenjevi gospodinjski aparati so bili mednarodno konkurenčni; njihova proizvodnja je bila tudi povsem izvozno usmerjena. Vodilna tovarna na področju elektrotehničnih in finomehaničnih izdelkov je bila kranjska Iskra. Ustanovljena je bila leta 1946 kot Tovarna za elektriko in finomehaniko Kranj. Nameščena je bila v prostore nekdanje tekstilne tovarne Jugočeška.⁴³ Njen osnovni proizvodni program je ob izteku štiridesetih let 20. stoletja obsegal izdelavo električnih števecv, merilnih instrumentov, vžigalnih tuljav, avtoelektričnih izdelkov, električnih vrtalnih strojev in proizvodnjo na področju telefonije.⁴⁴

Iskra je leta 1981 združevala dvanajst proizvodnih delovnih organizacij, interno banko Iskre in pet delovnih organizacij skupnega pomena. V te se je združevalo 95 temeljnih organizacij združenega dela in delovnih skupnosti oziroma podjetij. Pokrivale so proizvodno področje telekomunikacij, računalništva, avtomatizacije, elektrooptike, merilno-regulacijske tehnike, elektronskih in elektromehanskih elementov in aparatov, elementov za elektroniko in široko potrošnih izdelkov.⁴⁵ Televizorje, sprejemnike, gospodinjske aparate, antene – te izdelke so izdelovali v proizvodni organizaciji Iskra Široka potrošnja s sedežem v Škofji Loki. Leta 1973 so v njej izdelali tehnološko izpopolnjen barvni TV sprejemnik Panorama 73.

Iskra je prepoznavna tudi po kinoprojektorjih, radijskih sprejemnikih in telefonskih aparatih. Proizvodnja telefonskih aparatov je po statističnih podatkih naraščala do leta 1980. Takrat je bilo izdelanih 307 tisoč telefonskih aparatov oziroma šestkrat več kot leta 1955. V osemdesetih letih je v Sloveniji opremljenost

43 Kopač, Iskra Kranj, str. 183–187.

44 Prav tam.

45 Rakovec, Iskra – Železniki, str. 116.

Izdelki Iskre Kranj, junij 1955. Foto: Milan Pogačar, hrani MNZS.

gospodinjstev s telefoni v primerjavi s sosednjimi državami še vedno zaostajala. Npr. leta 1984 je bilo na 1000 prebivalcev v Sloveniji 133 telefonov; v sosednji Avstriji pa jih je bilo že leta 1983 kar 460.⁴⁶

Proizvodnja radijskih sprejemnikov, ki jih je slovenska industrija množično proizvajala že v petdesetih letih, je bila leta 1970 trikrat večja kot leta 1955. Po letu 1964 je začela proizvodnja radijskih sprejemnikov upadati. Leta 1964 (proizvedenih je bilo nad 87 tisoč radijskih sprejemnikov) je njihova proizvodnja dosegla vrhunec.⁴⁷ V prvi polovici šestdesetih let je bilo med radijskimi naročniki nad 71 % gospodinjstev. Radijskim sprejemnikom so v proizvodnji in povpraševanju začeli konkurirati televizijski sprejemniki. Z njimi je leta 1971 bilo opremljenih 47 % gospodinjstev.

PROMETNA SREDSTVA

V šestdesetih letih je Slovenijo zajela množičnejša motorizacija. Najlažjo pot do osebnega motornega prevoznega sredstva je od srede petdesetih let predstavljal nakup motornega kolesa: mopeda ali skuterja. Proizvodnja motociklov je naraščala do leta 1970. V primerjavi z letom 1960 je bilo takrat proizvedenih dobrih dvakrat več (skoraj 82 tisoč) motociklov. Do leta 1980 je proizvodnja rahlo stagnirala, a je nato v naslednjih štirih letih pričela ponovno naraščati, leta 1984 je za 5 % presegla proizvodnjo iz leta 1970. Z izjemo leta 1987, ko je bila proizvodnja motociklov največja (v primerjavi z letom 1960 je bila dva in polkrat večja), je v osemdesetih letih do leta 1990 ponovno rahlo stagnirala. Upadla je na 1, 6-kratnik proizvodnje iz leta 1960.⁴⁸

Če cenovno ugodne mopede in skuterje je od leta 1955 proizvajal koprski TOMOS, ki je začel z montažo vozil licenčnega partnerja Steyer Daimler Puch.⁴⁹ Začetki lastnega razvoja motornih koles in mopedov Tomosa segajo v pozna 50. leta, ko se je iztekla kooperacijska pogodba z avstrijskim partnerjem. Od takrat so v Tomosu nastale številne izpeljanke mopeda Puch MS 50 s skupnim imenom Colibri. Najbolj priljubljeno in vsestransko uporabno motorno kolo, ki je združevalo dobre lastnosti motornih koles in udobnost skuterjev, je v šestdesetih letih postal colibri T 12. Boris Brovinsky je ugotovil na podlagi analize fizičnega obsega proizvedenih enot tovarne Tomos 1955–1997, da je sredi šestdesetih let 20. stoletja Tomos težko zadovoljeval povpraševanje po mopedih na trgu. Moped

46 Poročevalec Skupščine SR Slovenije, str. 64.

47 Statistični letopis SR Slovenije 1965, str. 179; Statistični letopis SR Slovenije 1975, str. 166; Statistični letopis SR Slovenije 1985, str. 252.

48 Statistični letopis SR Slovenije 1967, str. 224–228; Statistični letopis SR Slovenije 1975, str. 164–168; Statistični letopis RS 1990, str. 263–267; Statistični letopis RS 1991, str. 261–265.

49 Janez Puh – Johann Puch, str. 165–169.

colibri so si lahko privoščili tudi tisti z nižjimi in povprečnimi osebnimi dohodki. Podeželskim ljudem je ob še slabo razvitem javnem prometu omogočil zaposlitev izven kraja bivanja. Bil je primeren za vožnje po lokalnih, dovoznih in gozdnih poteh ne le na ravninskih, ampak tudi po hribovitih področjih. Zato so se po vsakdanjih opravkih z njim vozili kmetje, gozdarji, poštarji, lovci – tako moški kot ženske.

Od druge polovice šestdesetih let 20. stoletja se je zaradi novih pravil o registraciji motornih vozil povečalo povpraševanje po kolesih z motorji,⁵⁰ saj letih ni bilo treba registrirati. Colibrije je v sedemdesetih po priljubljenosti začel izpodrivati avtomatik. Ime je dobil po avtomatski centrifugalni sklopki. Tomos sprva ni imel lastnega motorja za to vrsto vozil (v Tomosu so zato v to vozilo vgrajevali nizozemske motorje znamke Anker Laura). V začetku sedemdesetih let pa so v tovarni razvili popolnoma nov motor z avtomatskim dvostopenjskim menjalnikom. Poleg Tomosa so kolesa s pomožnim motorjem izdelovali tudi v Rogu v Ljubljani, in sicer znamko pony express.⁵¹

Šestdeseta leta 20. stoletja so bila tudi čas nakupa prvega družinskega avtomobila. Glede na število registriranih avtomobilov je bilo leta 1971 vsako tretje gospodinjstvo lastnik družinskega avtomobila.⁵² Domača proizvodnja oziroma montaža prvih avtomobilov francoskega proizvajalca avtomobilov Citroen tipa 2 CV – avtomobilov nižjega razreda spaček in ami je v Tomosu v Kopru stekla leta 1961. Leta 1972 sta oba partnerja, Tomos in Citroen, nadgradila svoje sodelovanje z ustanovitvijo podjetja za proizvodnjo avtomobilov v Jugoslaviji z imenom Cimos.⁵³

Po analizi slikovnega in časopisnega gradiva so bili pri ljudeh med osebnimi avtomobili najbolj razširjeni, prepoznavni in priljubljeni »fički«⁵⁴ in »stoenke«⁵⁵ iz kragujevske Crvene zastave, češke škode, ruske lade ter »katrce«, ki so jih od leta 1973 izdelovali v Industriji motornih vozil (IMV) v Novem mestu.

Prodaja avtomobilov je vse do leta 1980 stalno naraščala. Kljub nihanjem se je tako nadaljevalo tudi v osemdesetih letih. Število prodanih avtomobilov v

50 V skladu s pravilnikom o registraciji motornih in priklopnih vozil iz leta 1967 so mopedisti smeli voziti svoje colibrije s starimi vozniki potrdili do izteka leta 1967. Potem so jih morali zamenjati za vozniško dovoljenje kategorije A in svoje vozilo registrirati. Moped colibri je bil do sprejetja temeljnega zakona o varstvu prometa na javnih cestah leta 1965 opredeljen kot vozilo z motorjem, potem pa je bil uvrščen med motorna vozila, in sicer v kategorijo motornih koles. — UL SFRJ, 1965, št. 14, str. 562.

51 *Janez Puh - Johann Puch*, str. 165–169.

52 *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 209 in *Statistični letopis SR Slovenije 1972*, str. 46.

53 *Janez Puh - Johann Puch*, str. 168.

54 Pogovorno fičo ali fičko oz. zastava 600, 750 ali 850 so bili različica fiata 600, ki ga je od leta 1960 po nakupu licence izdelovala bivša jugoslovanska tovarna Zavodi Crvena Zastava v Kragujevcu v Srbiji. — Zastava 750.

55 Zastavo 101, popularno »stoenko«, je izdelovala tovarna Crvena Zastava po Fiatovi licenci modela fiata 128. — Zastava 101.

povprečju ni padlo pod raven prodaje iz leta 1980. Takrat je bilo prodanih skoraj 27 tisoč avtomobilov.

Leta 1982 je bilo prodanih okoli 31 tisoč avtomobilov, leta 1985 pa skoraj 28 tisoč. V drugi polovici osemdesetih let je bilo največ avtomobilov prodanih leta 1989: skoraj 51 tisoč ali 18-krat več avtomobilov kot leta 1960; v primerjavi z letom 1980 je bila prodaja večja za 88 %.⁵⁶

Leta 1986 je na tisoč prebivalcev v Sloveniji odpadlo 248 potniških avtomobilov, kar pomeni, da je bil že vsak četrti prebivalec lastnik avta.⁵⁷ Ob dejstvu, da je povprečno gospodinjstvo štelo na začetku osemdesetih 3,2 člana, lahko predpostavimo, da je ob izteku osemdesetih skoraj vsako gospodinjstvo imelo avto. V primerjavi z letom 1960 je bilo leta 1990 prodanih 14-krat več osebnih avtomobilov.⁵⁸ Vse do leta 1987, ko je bilo izdelanih 320 tisoč koles ali 29-krat več kot leta 1955, je naraščala tudi proizvodnja le-teh. Po letu 1987 se je proizvodnja koles vsako leto krčila in bila leta 1990 za 26 % manjša kot v letu največje proizvodnje.⁵⁹

Znani izdelovalec koles v obdobju 1951–1991 je bil ljubljanski Rog, ki je imel prostore v nekdanji največji usnjarski tovarni v Ljubljani. Rogova kolesa še danes srečujemo na ulicah, še zlasti ponije, ki so jih pri Rogu začeli izdelovati leta 1965. Bila so prva slovenska zložljiva kolesa. Različni modeli ponijev, seveda predelani, prebarvani, na novo zavarjeni in škripajoči, danes doživljajo široko priljubljenost zlasti pri najstnikih, z njimi pa se vozijo tudi gospe in gospodje v oblekah.

PROIZVODNJA OBLAČIL IN OBUTVE

Med vodilnimi panogami je bila po 2. svetovni vojni tudi tekstilna industrija. Zanja je bila najprej značilna zastarela tehnološka oprema. Podjetja, bolj ali manj je šlo le za razširjene obrtne delavnice, so proizvajala ozek asortiment izdelkov in le okrog 10 različnih velikosti. Evropsko povprečje je takrat obsegalo 40 števil, ameriško pa celo od 70 do 80 števil. Ker je bilo treba konfekcijske obleke, katerih prednost je bila sicer nizka cena, pogosto popravljati, je bil nakup konfekcijske obleke lahko dražji kot nakup obrtniško narejene obleke. V časopisu *Sodobno gospodinjstvo* iz leta 1956 na temo konfekcije lahko beremo: »Naša konfekcija je predmet številnih upravičenih pritožb, ker svoje dejavnosti ne vsklaja dovolj z interesi potrošnikov, niti ne nadzoruje vedno uporabnosti izdelkov.«⁶⁰ Zato si je

⁵⁶ Statistični letopis SRS 1985, str. 352; Statistični letopis RS 1990, str. 359.

⁵⁷ Poročevalec Skupščine SR Slovenije, str. 64.

⁵⁸ Statistični letopis SR Slovenije 1985, str. 352–354; Statistični letopis RS 1991, str. 355.

⁵⁹ Statistični letopis RS 1991, str. 262.

⁶⁰ Povoden, O odnosu tekstilne industrije, str. 129.

konfekcija pot do potrošnikov utirala postopoma. Boljši pogoji za uveljavitev konfekcije so nastopili po letu 1959, ko so začeli veljati v Jugoslaviji evropskemu povprečju prilagojeni normativi in standardi za oblačilno lahko, poltežko in težko konfekcijsko proizvodnjo.⁶¹ Jugoslovanski standardi so določali za moške obleke 36, za ženske 18, za otroške 9 različnih velikosti in širin.⁶²

Med tekstilnimi izdelki je v obravnavanem obdobju predvsem po letu 1960 najbolj naraščala proizvodnja oblek. Leta 1975 je bilo v primerjavi z letom 1955 izdelanih 19-krat več oblek, leta 1980 že 36-krat več, leta 1990 pa kar 51-krat več.⁶³ Konfekcija perila je naraščala do leta 1975, ko jo je bilo izdelane tri in polkrat več kot v sredini petdesetih; proizvodnja le-te je vse do izteka osemdesetih rahlo upadala in bila leta 1990 le še 1, 6-krat večja od izhodiščnega leta.

Konfekcijska oblačila, ki so zagotavljala minimalno kakovost, so postopoma pridobivala prednost pred obrtniško izdelanimi oblačili.⁶⁴ Šiviljam in krojačem so pogosto ostale zveste zaradi sledenja modnim trendom zlasti ženske. K uveljavljanju konfekcijskega načina oblačenja in oblačilni proizvodnji so pripomogli sejmi mode in modne revije.

Sejem mode in modna revija, ki sta postala tradicionalna, sta bila prvič organizirana na Gospodarskem razstavišču leta 1955. Sejem, na katerem so tradicionalno predstavljali konfekcijo, modne tkanine, stroje za tekstilno in konfekcijsko industrijo, obutev, usnje in usnjeno galanterijo, je povezoval potrošnika in proizvajalca. Prireditelji modnega sejma so takrat tudi ustanovili Center za sodobno oblačenje in opremo. Ta je prirejal modne revije, ponujal oblikovalske storitve slovenskim podjetjem, prirejal srečanja proizvajalcev, jih obveščal o modnih smernicah, svetoval pri opremljanju trgovin, stojnic na sejmih, ponujal marketinške storitve, izobraževal manekenke itd. K sodelovanju je pritegnil modne oblikovalke, ki so sredi šestdesetih let prve končale šolanje na Oddelku za modo Šole za oblikovanje: Zinko Kovač, Vesno Gaberščik in Mojco Beseničar. Oblikovanje tekstilnih vzorcev in oblačil je v tem času potekalo po vzoru vodilnih evropskih modnih centrov, s prilagajanjem zahtevam in okusom domačih kupcev.⁶⁵

Modne revije, ki so potekale vzporedno s sejmom mode, so prikazovale modna oblačila, ki se jih je dalo kupiti v domačih trgovinah, kar je bila dobra reklama. Vzporedno s sejmom mode in modno revijo se je pojavilo tudi modno časopisje. Sprva so za potrebe uglednih tovarn nastajali lični katalogi s

61 Blatnik, *Modna industrija*, str. 295.

62 Šumi, *Konfekcija perila*, str. 12.

63 *Statistični letopis SR Slovenije 1967*, str. 228; *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 168; *Statistični letopis SRS 1985*, str. 254; *Statistični letopis RS 1990*, str. 266; *Statistični letopis RS 1991*, str. 264.

64 Blatnik, *Modna industrija*, str. 295.

65 Prav tam, str. 295, 296.

sezonsko ponudbo, leta 1957 pa je pod okriljem Gospodarskega razstavišča začela kot mesečnik izhajati revija Maneken. Poleg seznanjanja z evropskimi modnimi smernicami so v njej nestrokovni publiki, strokovnjakom s področja mode, obrtnikom in modnim podjetjem predstavljali tudi že izdelke domačega načrtovanja in oblikovanja oblačil. Med letoma 1969 in 1971 je poleg Manekena izhajala tudi slovenska izdaja revije *Elle – Ona*, ki je nastala v sodelovanju z revijo *Elle – Pariz*. Poleg povzetih modnih trendov in reportaž iz Pariza so v slovenski različici objavljali tudi domače prispevke s področja psihologije, praktične nasvete za dom in družino ter dosežke na področju slovenske mode, oblikovanja in kulture oblačenja. Vse to je pripomoglo k razvoju slovenske modne industrije.

Zaradi lažjega poslovanja, uvažanja surovin in strojne opreme ter izvoza so se slovenska tekstilna podjetja konec šestdesetih let združila v Poslovno združenje tekstilne industrije Ljubljana.⁶⁶ V združenje so bila povezana najpomembnejša podjetja slovenske tekstilne in oblačilne industrije: Alpska modna industrija Almira iz Radovljice, Tovarna pletenin Angora iz Ljubljane, Industrija platnenih izdelkov Induplati iz Jarš v Ljubljani, Konfekcija Kroj iz Škofje Loke, Mariborska tekstilna tovarna Maribor, Tekstilna tovarna in konfekcija Metka Celje, Industrija konfekcije Modna oblačila iz Ljubljane, Tovarna oblačil in perila Mura iz Murske Sobote, Tekstilna tovarna Novoteks iz Novega mesta, Tovarna trikotaznega perila Pletenina iz Ljubljane, Tovarna pletenin Rašica iz Ljubljane, Tekstilna tovarna Svilanit iz Kamnika, Tekstilna tovarna Sukno iz Zapuž, Tovarna sukna Tekstilna iz Kočevja, Tekstilindus iz Kranja, Tekstilna industrija Otiški Vrh, Tekstilna tovarna Ajdovščina, Tekstilna tovarna Prebold, Tekstilni inštitut Maribor, Tovarna pletenin Sežana, Tovarna volnenih izdelkov Majšperk, Tovarna čipk in vezenin Vezenine Bled, Industrija volnenih izdelkov Volna iz Laškega, Tovarna pletenin in konfekcije iz Maribora.⁶⁷

V sedemdesetih letih 20. stoletja so se uveljavila še številna druga podjetja, med njimi Konfekcija Gorenjska oblačila iz Kranja, Usnjena oblačila Konus iz Slovenskih Konjic, Konfekcija Elkroj iz Mozirja, Damska modna konfekcija Ideal iz Nove Gorice, Tovarna zimskošportnih oblačil Univerzale iz Domžal, Tovarna modne konfekcije Tip top iz Ljubljane, Tovarna delovnih in športnih oblačil Toper iz Celja, Tovarna usnja Utok iz Kamnika. V Toku iz Domžal pa so proizvajali kovčke in usnjene izdelke. Znameniti izdelovalki usnjene galanterije in torbic sta bila ljubljanski Galant in Industrija usnja Vrhnika (IUV). Slednja se je že v zgodnjih sedemdesetih letih predstavljala z oblikovalko Metko Vrhunc.⁶⁸

Konfeksijsko perilo, katerega proizvodnja je bila v primerjavi s proizvodnjo

⁶⁶ Blatnik, Modna industrija, str. 297.

⁶⁷ Blatnik, Modna industrija, str. 297.

⁶⁸ Prav tam, str. 297, 298.

konfekcije oblačil znatno bolj razvita že pred vojno, so izdelovali v Lisci iz Sevnice, v Tovarni spodnjega perila in trikotaže Beti Metlika, Tovarni perila Labod iz Novega mesta. V Jutranjki iz Sevnice so izdelovali sodobna otroška oblačila.

Med leti 1955–1975 je naraščala tudi proizvodnja nogavic. Sredi sedemdesetih je bila ta 11-krat večja kot leta 1955. Nato je z izjemo leta 1985, ko je proizvodnja ponovno poskočila na desetkratnik proizvodnje iz leta 1955, vse do izteka osemdesetih let upadala. Leta 1990 je bilo izdelanih le 6,6-krat več nogavic kot leta 1955. Vodilna proizvajalka visokokakovostnih nogavic z dolgoletno tradicijo od leta 1927 je bila Tovarna nogavic Polzela. V Polzeli so prvi v Jugoslaviji izdelali hlačne nogavice z imenom Peggy - »pegice,« ki so še danes sinonim za kvaliteto.

Vse do leta 1985, ko je bilo izdelane desetkrat več obutve kot leta 1955, je naraščala tudi proizvodnja obutve. V primerjavi z letom 1985 je bila leta 1990 proizvodnja obutve manjša za 24 %.⁶⁹ Vodilni izdelovalec na področju modne obutve in dodatkov je bil Peko iz Tržiča; obutve za otroke in otroških potrebščin pa Ciciban iz Mirne pri Novi Gorici.

Tekstilna in usnjarska industrija sta cveteli še v sedemdesetih letih; v drugi polovici osemdesetih pa so količine proizvedenih izdelkov tekstilne in usnjarske industrije upadale. Na krčenje so vplivale politike in interesi v trgovskem globalnem prostoru. Z uvajanjem novih oblik podjetništva, ki so se usmerjale v trženje blagovnih znamk in zaposlovanje cenejše delovne sile v ekonomsko revnejših državah, je globalna tekstilna industrija doživljala preoblikovanje. Z zapiranjem tekstilnih tovarn so se v zahodnih državah Evrope in v ZDA soočali ob koncu sedemdesetih in v osemdesetih letih. V Sloveniji pa so nekatera podjetja v osemdesetih letih začela opravljati dodelavne posle. Ti so se ohranili še v devetdeseta leta, potem pa je delovna sila tudi v slovenskem prostoru postala za številna podjetja predraga.⁷⁰ Nekatera podjetja so se zato usmerila v trženje znamke (npr. Elkroj in Lisca) in v selitev proizvodnje v države s cenejšo delovno silo. Številna nekdanja uspešna tekstilna podjetja in podjetja usnja so v času tranzicije izginila.

DOBRINE ŽIVILSKO PREDELOVALNE INDUSTRIJE

V obravnavanem obdobju je bila živilsko predelovalna industrija poleg strojne, elektro, kemične, železarske industrije med najpomembnejšimi gospodarskimi panogami. Za podjetja je bilo na splošno značilno, da so zasledovala politične cilje solidarnostne odgovornosti in samoupravnih pravic in manj profitne motive. Kljub temu so bila med njimi nekatera tudi mednarodno konkurenčna

⁶⁹ Statistični letopis RS 1990, str. 266.

⁷⁰ Vodopivec, Modernizacija in tranzicija, str. 387.

in povsem izvozno usmerjena.⁷¹ Politični cilj živilsko predelovalne industrije je bil zagotoviti čim večjo prehrambeno samozadostnost, a vendar je bilo nekatere artikole potrebno vseeno uvažati.⁷² Tržna proizvodnja osnovnih živil, med katera uvrščamo: pšenico, moko, koruzo, meso in mesne izdelke, mleko in mlečne izdelke, jedilno olje in sladkor, je v Sloveniji ob izteku osemdesetih let pokrivala domače potrebe le v primeru vseh vrst mesa in mleka. Tržna proizvodnja pšenice in rži, koruze, sladkorja in olja pa je bila v Sloveniji dokaj nizka in še zdaleč ni zadoščala potrebam slovenskega trga. Manjkajoče količine je zato Slovenija nabavljala v drugih jugoslovanskih republikah ali pa jih je uvažala. Velik presežek je Slovenija imela pri proizvodnji perutninskega mesa (Slovenija je porabila le 30 % celotne proizvodnje tega mesa) in mleka. Viške je izvažala in jih prodajala v druge republike.⁷³

Med prehranskimi izdelki je stalno naraščala proizvodnja testenin (v primerjavi z letom 1955 je bila 1990 dvakrat večja), klobas (v enakem obdobju 15-krat večja), mesnih konzerv (štirikrat večja), jedilnega olja (petkrat večja). Naraščajočo tendenco je ves čas izkazovala tudi proizvodnja pijač, na primer piva in hmeljnih napitkov. Ta je bila 1990 leta 27-krat večja kot sredi petdesetih let. Prav tako je vse do leta 1980 naraščala proizvodnja umetnih brezalkoholnih pijač. V primerjavi z letom 1955 je bila tega leta desetkrat večja. Do sredine osemdesetih let 20. stoletja je nato proizvodnja tovrstnih pijač upadla za več kot polovico, leta 1990 pa je bila proizvodnja iz leta 1980 presežena (bila je 109-krat večja kot sredi petdesetih let).⁷⁴

Nekatera podjetja so po znanju in tehnologijah dosegala dosežke, primerljive z mednarodnimi (Droga Portorož, Kolinska).⁷⁵

V Drogi Portorož so od ustanovitve leta 1964 proizvajali začimbe in dišave, predelovali in konzervirali vrtnine in gobe, pridobivali in predelovali sol; v osemdesetih letih 20. stoletja so razširili proizvodnjo na mesne, mlečne in druge živilske izdelke ter uvedli blagovne znamke Barcaffé, Maestro, Zlato polje in 1001 CVET.

Primer uspešnega podjetja je bila ljubljanska Kolinska, ki je ob ustanovitvi 1908 proizvajala le cikorijo. V povojnem obdobju je njena proizvodnja sprva obsegala več vrst in blagovnih znamk kavnih nadomestkov; proti koncu šestdesetih let so začeli proizvajati licenčne izdelke (Knorr in Thomy, bonbone Pez, otroško hrano, žvečilne gumije). Ob izteku obravnavanega obdobja je asortiment njihovih izdelkov obsegal proizvodnjo kakava, čokolade in sladkornih izdelkov; različnih

71 Mednarodno konkurenčna in izvozno usmerjena podjetja so bila npr. (Gorenje) s proizvodnjo gospodinjskih aparatov, farmacevtska industrija (Lek in Krka), industrija športne opreme (Elan).

72 Skoko, *Kapitalsko povezovanje*, str. 17.

73 Marinšek, *Oskrba z osnovnimi živilskimi proizvodi*, str. 34, 35.

74 *Statistični letopis RS 1990*, str. 266.

75 Skoko, *Kapitalsko povezovanje podjetij*, str. 17.

začimb, dišav in drugih dodatkov; homogeniziranih živil in dietične prehrane; mineralnih vod in brezalkoholnih pijač; sadnih in zelenjavnih sokov; predelavo čaja in kave; predelavo in konzerviranje ter proizvodnjo in konzerviranje mesa.⁷⁶ Poleg njiju so še danes prepoznavne blagovne znamke ustvarile družbe Pivovarna Laško, Radenska, tovarne Emo Celje, Peko, Ilirija, Gorenje, Šumi, Elan in Alpina. V Slovenijavinu pa je Emerik Zelinka 1953 ustvaril *Cockto-pijačo naše in vaše mladosti*- brezalkoholno osvežilno pijačo iz 11 naravnih sestavin, ki je postala simbol slovenske potrošniške revolucije.

TRGOVINA

Podrobnejši vpogled v proizvodnjo blaga široke potrošnje pa ne gre razumeti brez poznavanja razvoja trgovine oziroma trgovinskega prometa. V obravnavanem obdobju je imela trgovina po posameznih razdobjih različno vlogo v razvoju celotnega gospodarstva. Po ukinitvi zagotovljene preskrbe leta 1952 je postajala aktivnejši dejavnik v organiziranju blagovnega prometa. A so vse do gospodarske in družbene reforme v šestdesetih letih zanjo bile značilne razdrobljenost, neorganiziranost, nezadostne skladiščne in prodajne zmogljivosti, nizka akumulativnost ter nezainteresiranost za hitrejši razvoj. Po letu 1965 sta se njen ekonomski položaj in reprodukcijska sposobnost povečala.⁷⁷

Razvoj trgovinske dejavnosti v tesnejšem povezovanju s proizvodnjo in storitvenimi dejavnostmi se je začel po letu 1966. Kar je vključevalo tudi težnjo po učinkovitejši vključitvi v mednarodno menjavo. S povečanjem in izboljšanjem skladiščnih ter prodajalnih zmogljivosti notranje trgovine se je izboljšala struktura prodaje na drobno: delež živilskih izdelkov se je zmanjšal, prodaja trajnih dobrin za široko porabo pa se je povečala.

Število prodajaln na drobno je naraščalo do leta 1975, ko jih je bilo 40 % več kot sredi petdesetih let (4706 leta 1955, leta 1975 pa 6646). Približno toliko jih je bilo tudi ob izteku osemdesetih let. Glede na panogo trgovske organizacije pa je hitreje naraščalo število trgovin z neživili.

Število trgovin z živili je naraščalo do leta 1970, ko jih je bilo 1739 ali 10 % več kot leta 1955. Sredi sedemdesetih let je bilo njihovo število rahlo nižje od izhodiščnega leta, leta 1980 pa je bilo število trgovin z živili najštevilnejše (v primerjavi z izhodiščnim letom jih je bilo 25 % več). Leta 1990 je bilo približno toliko trgovin z živili kot leta 1970.⁷⁸

76 Prav tam, str. 23.

77 *Družbeni razvoj*, str. 98.

78 *Statistični letopis SR Slovenije 1967*, str. 303; *Statistični letopis RS 1990*, str. 355; *Statistični letopis RS 1991*, str. 351.

V opazovanem obdobju pa je neprestano rastlo število trgovin z neživili. Leta 1990 jih je bilo 2398 oz. 2,2-krat več kot sredi petdesetih let.⁷⁹ Število prodajaln z mešanim blagom je naraščalo do leta 1975, do izteka osemdesetih je njihovo število rahlo upadlo, a jih je bilo v primerjavi z letom 1955 še zmeraj 17 % več (2263 : 1933).

Po letu 1966 so bila ustanovljena številna nova trgovska podjetja, nastajali so ekonomsko močnejši nosilci trgovinskega razvoja: Metalka, Slovenijales, Emona, Petrol, Mercator, Kovinotehna. Opirale so se samopostrežne trgovine (ena prvih je bila leta 1959 odprta v Rožni dolini) in veleblagovnice. Število samopostrežnih trgovin se je s 185 v letu 1965 povečalo na 508 leta 1971.⁸⁰ Podjetje Slovenijales, ustanovljeno leta 1948, ki naj bi postalo izvoznik slovenske lesne industrije, je z izvozom vse večjih količin kosovnega masivnega pohištva pričelo leta 1954 (prve kakovostne spalnice, izvožene v Anglijo, so izdelali v Meblu v Novi Gorici); v obdobju 1967–1988 pa je pod okriljem Slovenijalesa delovala skoraj vsa slovenska lesna industrija: podjetje 22. julij iz Idrije, Lesna iz Slovenj Gradca, Pohištvena industrija Radomlje, Sora iz Medvod, Jelka iz Begunj, Lesna industrija Kočevje, Tovarna pohištva Brežice, Tovarna lesne galanterije Rimske Toplice, Brest Cerknica, Alples Železniki, Inles Ribnica, Tovarna pohištva Stilles iz Sevnice itd.

V sedemdesetih letih so začeli graditi nove veleblagovnice tako v Ljubljani kot tudi v Mariboru; leta 1973 se je odprla najsodobnejša blagovnica v Ljubljani Maximarket. S tem se je izbira blaga izboljšala tudi v domačih trgovinah.

Trgovina s širokim izborom izdelkov je bila že v petdesetih letih veleblagovnica Nama. Nama je ponujala »vse za dom in družino«: bogato izbiro tekstila, modne konfekcije, perila in galanterije, čevljev, pletenin, modernih gospodinjskih aparatov, štedilnikov, pohištva, šivalnih strojev, koles itd. Leta 1985 je bilo največ veleblagovnic (60): 12-krat več kot leta 1960.⁸¹

V skupini trgovin z neživilskim blagom se je najbolj povečalo število trgovin s pohištvom. Teh je bilo največ leta 1980: petdeset ali 4,16-krat več kot leta 1955. Do leta 1990 je njihovo število upadlo za 18 %.⁸² V tej skupini trgovin se je do leta 1990 stalno povečevalo število trgovin s tkaninami in konfekcijo (trikrat), z obutvijo, usnjem, gumo in plastiko (1,8-krat), kurivom in gradbenim materialom (dvakrat), naftnimi derivati (osemkrat). Število trgovin s knjigami in pisarniškim materialom je naraščalo do leta 1980, ko se je v primerjavi z letom 1960 njihovo število skoraj podvojilo (131 : 66). Do leta 1990 se je nato zmanjšalo za 9 %.⁸³

79 Prav tam.

80 Prinčič, *Trgovina*, str. 1083, 1084.

81 *Statistični letopis SR Slovenije 1967*, str. 303; *Statistični letopis RS 1990*, str. 355; *Statistični letopis RS 1991*, str. 351.

82 Prav tam.

83 Prav tam.

Nama, Ljubljana, junij 1956. Foto: Joco Čermak, hrani MNZS.

V obdobju 1955–1990 je trgovinski promet naraščal pri skoraj vseh vrstah blaga. Struktura blagovnega prometa na drobno je ustrezala strukturi blagovne potrošnje prebivalstva. Porabo nekaterih vrst blaga so zaradi spreminjanja potrošniških navad potrošniki opustili ali omejili. V skupini živil je poraba moke ves čas postopno upadala in je bila leta 1990 v primerjavi z letom 1955 za 57 % nižja. V petdesetih letih 20. stoletja je bilo v navadi, da so ljudje kupovali krušno moko ter kruh zamesili in spekli doma, ali pa ga nesli speč k peku. Do leta 1990 pa so se navade občutno spremenile. Kruh so bolj kupovali, kot pa ga sami pekli, zato je prodaja vseh vrst kruha naraščala.

Leta 1980, ko je bilo prodanega skoraj 69 ton ali skoraj osemkrat več belega kruha kot sredi petdesetih let, je bila prodaja belega kruha največja. V osemdesetih letih se je prodaja le-tega krčila in bila leta 1990 za 55 % manjša kot leta 1980.⁸⁴

Do leta 1980 je naraščala prodaja: vseh vrst svežega mesa – v primerjavi z letom 1955 je bila 3, 4-krat večja; prodaja mleka je bila 7,7-krat večja, in mlečnih izdelkov (skoraj 13-krat večja), prave kave (22-krat večja). Prodaja južnega in drugega svežega sadja pa je naraščala od sredine petdesetih do sredine sedemdesetih let. Do leta 1980 je sledil le rahel upad prodaje le-tega, leto 1980 pa je pomenilo prelomnico, saj se je v osemdesetih prodaja južnega in drugega

⁸⁴ *Statistični letopis SR Slovenije 1965*, str. 281; *Statistični letopis RS 1974*, str. 246–248; *Statistični letopis SR Slovenije 1985*, str. 352–354; *Statistični letopis RS 1991*, str. 354–356.

Vrste na ljubljanski tržnici, 25. 2. 1981. Foto: Marjan Ciglič, hrani MNZS.

svežega sadja naglo krčila in do leta 1990 se je količinski promet v primerjavi z letom 1975 skoraj prepolovil.⁸⁵ S preskrbo, kvaliteto in cenami južnega sadja pa po pisanju časopisa *Tovariš potrošniki* niso bili zadovoljni že v sedemdesetih letih. Sadje je bilo večkrat nagnito, prezrelo, poškodovano, imelo je predebelo lupino, premalo soka in visoko ceno.⁸⁶

Še bolj kot pri južnem in drugem svežem sadju je bil količinski upad prometa opazen pri mlečnih izdelkih. V primerjavi z letom 1980, ko je prodaja mlečnih izdelkov dosegla vrhunec, se je ta v petih letih zmanjšal za 60 %, kar je pomenilo, da je fizični obseg prometa upadel celo bolj kot pri pravi kavi.⁸⁷ Količinski obseg le-te se je namreč v enakem obdobju zmanjšal za 30 %.⁸⁸ Medtem ko je bil količinski promet prave kave leta 1990 v primerjavi z letom 1980 rahlo presežen, pa je fizični obseg z mlečnimi izdelki še vedno ostal na ravni iz srede osemdesetih let. Zastoj v proizvodnji in motnje v preskrbi z osnovnimi živilskimi proizvodi, še zlasti z mlečnimi proizvodi in mesom, so v osemdesetih letih 20. stoletja

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Očepek, Po grenki sledi.

⁸⁷ Statistika pravo kavo kot popisno enoto zajema pri *količinskem prometu v trgovini na drobno po predmetih*; pri statističnih podatkih o proizvodnji le-te pa jo zajame v popisni enoti *kavovina*. — *Statistični letopisi 1964–1990*.

⁸⁸ *Statistični letopis SR Slovenije 1965*, str. 281; *Statistični letopis RS 1974*, str. 246–248; *Statistični letopis SR Slovenije 1985*, str. 352–354; *Statistični letopis RS 1991*, str. 354–356.

povzročala cenovna nesorazmerja v posameznih reprodukcijskih verigah. Čeprav je pridelava mleka v Sloveniji takrat presegala potrebe, je bila cenovna problematika (administrativno določene cene pastereziranega mleka so bile enake odkupnim cenam surovine) tista, ki je vplivala na preskrbo oziroma na težave v proizvodnji mlečnih izdelkov.⁸⁹ Prihajalo je namreč do težav pri zagotavljanju potrebnih količin surovin in reprodukcijskega materiala za tovrstno proizvodnjo.

Zaradi vsesplošne krize, predvsem dolžniške in plačilno bilančne, je vlada z različnimi ukrepi, kot so omejevanje uvoza in omejevanje delovanja deviznega trga, administrativno določanje cen, v osemdesetih letih 20. stoletja omejevala osebno porabo oziroma vse oblike porabe, odtok denarja v tujino oziroma uvoz surovin za proizvode široke porabe in tovrstnega blaga. Nakopičene in med seboj prepletajoče težave so ljudje občutili že na prelomu sedemdesetih v osemdeseta leta v pomanjkanju naftnih derivatov in nekaterih osnovnih potrošnih dobrin. Na trgu so občasno nastopile težave pri preskrbi z oljem, s sladkorjem, pralnimi praški, toaletnim papirjem, kavo, z bananami itd. S pomanjkanjem pralnih praškov na trgovinskih policah so se potrošniki soočali že zadnje mesece leta 1979. Za kemično industrijo je bila značilna neuskkljenost med uvozom in izvozom.

Detergentska veja – integralni del kemične industrije je bila na domači trg vezana s 97 % proizvodnje. Posledično ji je primanjkovalo deviz za nakup surovin za proizvodnjo pralnih praškov. Ena najpomembnejših kemičnih tovarn, ki je izdelovala kozmetične preparate, šampone, barve in lake za lase, preparate za sončenje, zobne paste, kreme za roke ter pralne praške in čistilna sredstva, je bila tovarna Zlatorog iz Maribora. Po pisanju tednika 7D pa je le-ta leto 1980 pričela brez kilograma rezervnega praška.⁹⁰ Težak gospodarski položaj je država skušala reševati z različnimi »šok« načini. Maja leta 1979 je uvedla omejitev vožnje z osebni avtomobili po sistemu par-nepar: po njem so ob torkih smeli voziti le osebni avtomobili s parno številko na koncu registrske tablice, ob četrtnih pa tisti z neparno. Enaka omejitev je veljala tudi za dva konca tedna v mesecu.

V času predsedovanja vlade Milke Planinc med leti 1982–1986 pa je država za nekaj časa uvedla bencinske bone za mesečno kvoto porabe bencina (40 litrov) za zasebno uporabo.⁹¹

Večina ovir, ki so v osemdesetih letih najbolj povzročale prekinjanja proizvodnje in s tem motnje na trgu, je bilo odpravljenih z uveljavitvijo »majskih ukrepov 1988«, zlasti z delno sprostitvijo cen in večjo liberalizacijo uvoza ter uveljavitvijo delovanja deviznega trga. Zaradi pričakovani visoke inflacije pa so

89 Marinšek, Oskrba z osnovnimi živilskimi proizvodi, str. 35, 36.

90 Mordej, Preveč žehte.

91 Čepič, Gospodarska kriza, 1152.

Gneča na bencinski črpalki (na klancu) v Medvodah, 12. 6. 1982. Foto: Marjan Ciglič, hrani MNZS.

se leta 1988 na trgu pojavila nova neravnotežja. Na strani povpraševanja se je spomladi povpraševanje po nekaterih trajnejših živilih tako razmahnilo, da so bile potrebne dodatne intervencije iz blagovnih rezerv. Dejavniki neravnotežja in motenj na trgu so bile konec osemdesetih še vedno cene, ne več kot nizke, temveč kot relativno visoke.⁹²

Prodaja osebnih avtomobilov je strmo naraščala do leta 1980; prodaja v osemdesetih letih pa je z dvema že omenjenima vrhuncema nihala. Leta 1990 je bilo prodanih skoraj 39 tisoč avtomobilov ali 14-krat več kot leta 1960, in za 24 % manj avtomobilov kot leta 1989 – v času največje prodaje.⁹³ Posledično je močno naraščala prodaja motornega bencina; leta 1990 je prodaja le-tega poskočila na 33-kratnik količine iz srede petdesetih let. Prodaja predmetov za razvedrilo: radijskih in televizijskih sprejemnikov je naraščala do leta 1980, fotografskih aparatov in kamer pa do leta 1975. Prodaja skupnega števila televizorjev (črnobelih in barvnih) je bila leta 1990 v primerjavi z letom 1980 manjša za

⁹² Povzeto po: Marinšek, Oskrba z osnovnimi živilskimi proizvodi, str. 35, 36.

⁹³ *Statistični letopis SR Slovenije 1965*, str. 281; *Statistični letopis RS 1974*, str. 246 - 248; *Statistični letopis SR Slovenije 1985*, str. 352 - 354; *Statistični letopis RS 1991*, 354 - 356.

5 %.⁹⁴ Največ bele tehnike pa je bilo prodane sredi osemdesetih let. Pralnih strojev je bilo prodanih skoraj 24-krat več, hladilnikov pa 15-krat več kot leta 1960.⁹⁵ Prodaja bojlerjev in sesalcev za prah je naraščala do leta 1980. Prodaja le-teh je takrat tudi dosegla vrhunec. Bojlerjev je bilo v primerjavi z letom 1965 leta 1980 prodanih 2,7-krat več, sesalcev za prah pa v enakem obdobju 4,8-krat več.

Obravnavani čas so zaznamovali novi proizvodi na trgu, ustrezni potrebam sodobnega vsakdana. Proizvodnja in trgovina sta se pod vplivom razvoja potrošniške miselnosti in privrženosti zahodnim vrednotam poskušali približati zahodnim standardom. A ponudba blaga v domačih trgovinah je kljub prizadevanjem ostajala skromnejša kot v sosednjih kapitalističnih državah: Italiji in Avstriji. Zato je nakupovanje blaga čez mejo, ki ga je v Sloveniji primanjkovalo ali pa je bilo le bolj privlačno in cenejše, postalo fenomen v času socializma.

Do srede petdesetih let so bili prehodi meje redki, omejeni na dvolastnike oziroma ljudi, ki so imeli zemljo na obeh straneh meje. Prvi kupci zahodnega blaga, ki so ga nato tihotapili v Slovenijo, so bili obmejni prebivalci. Pri teh nakupih je šlo večinoma za blagovno menjavo: v Italijo so nosili meso, žganje, jajca, maslo; v Italiji pa so kupovali sladkor, kavo, riž, limone, zdravila, milo, fotografske aparate, pa tudi že modne artikole: šumeče dežne plašče iz umetnega materiala. V šestdesetih je modni nakupovalni trend poleg kavbojk, superg, kozmetike, pralnih praškov vse bolj postajala bela tehnika in gospodinjski aparati, pa tudi avtomobili. Najstniška generacija pa je imela zahteve po glasbenih ploščah, modnih oblačilih in podobnih artiklih, ki jih socialistična ponudba ni uspela zadovoljiti. V sedemdesetih letih, ko so Slovenci s pomočjo poceni kreditov množično gradili hiše, so kupovali gradbeni material, ploščice za kopalnice, umivalnike, pipe, pohištvo, razna vrtna in druga orodja. Obleka, obutev in živila pa so bili vseskozi stalnica jugoslovanskih kupcev.⁹⁶ Na prelomu iz sedemdesetih v osemdeseta leta, ko so posledice periferne strukturne krize – nezmožnost slediti modernemu ekonomskemu preoblikovanju, postajale vse očitnejše: na zunaj se je kriza kazala v pomanjkanju bencina (maja 1979 so oblasti uvedle omejitev vožnje za osebne avtomobile glede na registrsko številko po sistemu par-nepar), nekaterih vsakdanjih artiklov (olja, pralnih praškov, toaletnega papirja, kave, banan itd), v energetske krizi in restrikcijah pri uvozu predvsem t. i. luksuznega blaga (revije, časopisi), so se čezmejni nakupi Slovencev osredotočili zlasti na živilske proizvode.⁹⁷ Začasni dosežki socializma, kot so bili nagla rast, stalna zaposlitev in izboljšani življenjski pogoji so bili načeti in režim

94 Prav tam.

95 Prav tam.

96 Povzeto po: Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka,« str. 90–96.

97 Berend, *Gospodarska zgodovina Evrope*, str. 194; Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 90 – 96; isti, *Slovenska gospodarska politika*, str. 191.

ni mogel več obvladovati vedno globlje krize. Jugoslavija kot tudi druge srednje in vzhodnoevropske države, ni bila sposobna uvesti konkurenčne tehnologije in razviti izvoznih panog, namesto gospodarskega preoblikovanja je vztrajala pri zastarelih gospodarskih panogah in izvoznih sektorjih, razloga za gospodarsko krizo ni želela videti v političnem in gospodarskem sistemu.⁹⁸ Gospodarska kriza, ki je sprožila politično krizo, je pripeljala do padca režima in razpada Jugoslavije ter njenega gospodarstva na začetku devetdesetih let. Poleg gospodarskega upada je Jugoslavija v osemdesetih letih izgubljala nadzor nad inflacijo. Ta je konec osemdesetih prerasla v hiperinflacijo: leta 1989 je bila stopnja inflacije 1269 %.⁹⁹ Na krizo se je vsaka republika odzvala na svoj način. Vsaka je na svoj način iskala možnosti za rešitev iz nje. Slovenska vlada se je ukvarjala predvsem z usmerjanjem slovenskega gospodarstva na zahod »za vsako ceno«, z zagotavljanjem osnovnih življenjskih artiklov in njihovim razdeljevanjem, s preprečevanjem odlivanja deviz v tujino, z administriranjem in zagotavljanjem sredstev za odplačevanje dolgov.¹⁰⁰

Dinamika industrijske proizvodnje blaga za široko potrošnjo in trgovinski promet, kot ju izkazuje statistika, kaže, da sta industrijska proizvodnja in trgovinski promet vse do leta 1980 naraščala; v osemdesetih letih pa sta zaradi vse splošne krize in sprejetih ukrepov za izhod iz krize pešala in celo upadala.

VIRI IN LITERATURA

Tiskani viri

- Statistični letopis SR Slovenije 1965.* Ljubljana: Zavod za statistiko SR Slovenije, 1965.
Statistični letopis SR Slovenije 1967. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1967.
Statistični letopis SR Slovenije 1972. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1972.
Statistični letopis SR Slovenije 1974. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1974.
Statistični letopis SR Slovenije 1975. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1975.
Statistični letopis SR Slovenije 1985. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1985.
Statistični letopis Republike Slovenije 1990. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 1990.
Statistični letopis Republike Slovenije 1991. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 1991.

UL LRS - *Uradni list Ljudske republike Slovenije*

⁹⁸ Berend, *Gospodarska zgodovina Evrope*, str. 194–196.

⁹⁹ Prav tam, str. 196.

¹⁰⁰ Repe, *Slovenska gospodarska politika*, str. 193.

Časopisni viri

- Blatnik, Stanka. Modna industrija (nas)proti modnemu oblikovanju. *Tekstilec*, 2001, št. 9–10, str. 293–302.
- Grum, Andreja. Ustanavljajo se strokovna društva za gospodinjsko izobraževanje. *Sodobno gospodinjstvo*, 1954, št. 1–2, str. 6, 7.
- Industrijska proizvodnja in storilnost. *Tovariš*, 8. 7. 1956, str. 718, 733.
- Kopač, Janez. Iskra Kranj na začetku petdesetih let. *Kronika (Ljubljana)*, 1987, št. 3, str. 183–187.
- Korže, Milena. Uvodne besede. *Sodobno gospodinjstvo*, 1954, št. 1–2, str. 2.
- Mordej, Dragica. Preveč žehte za devizne praške. *7D Slovenski tednik*, 20. 3. 1980, str. 16–17.
- Ocepek, Rajko. Po grenki sledi južnega sadja. *Tovariš*, 12. 3. 1973, str. 11–13.
- Pečnik, Milka. Proizvodnja izdelkov široke potrošnje. *Prikazi in študije*, 1962, št. 12, str. 1–13.
- Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate. Skupna dokumentacija k majski analizi 1989 in analizi razvojnih možnosti za obdobje 1991–1995*, 1989, št. 15/II, str. 64.
- Povoden, Viljem. O odnosu tekstilne industrije do potrošnika. *Sodobno gospodinjstvo*, 1956, št. 31–32 (7–8), str. 126–129.
- Premerl, Katja. Opremljenost gospodinjstev z nekaterimi trajnimi potrošnimi dobrinami 1978. *Prikazi in študije*, 1980, št. 1–2, str. 1–13.
- Rakovec, Tone. Iskra-Železniki, tovarna elektromotorjev in gospodinjskih aparatov. *Loški razgledi*, 1982, str. 116.
- Repe, Božo. »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka.« Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. *Zgodovina za vse*, 1998, št. 2, str. 90–96.
- Špiler, Franc. Najnovejši domači gospodinjski aparati. *Sodobno gospodinjstvo*, 1956, št. 31–32, str. 117–120.
- Šumi, Alenka. Konfekcija perila in oblek v LR Sloveniji 1958 in 1959. *Prikazi in študije*, 1960, št. 10, str. 6–16.
- Teržan, Vesna. Niko Kralj, arhitekt, oblikovalec, izumitelj. *Mladina*, 6. 1. 2012, str. 60–64.
- Žigon, Rozika. Novosti na lesnem sejmu. *Naša žena*, 1962, št. 6, str. 185.

Elektronski viri

O podjetju. *Pohišтво-Alples*. URL: <http://www.alples.si/o-podjetju>, 13. 9. 2013.

Zastava 101 — Wikipedija, prosta enciklopedija. URL: http://sl.wikipedia.org/wiki/Zastava_101, 13. 9. 2013.

Zastava 750 — Wikipedija, prosta enciklopedija. URL: http://sl.wikipedia.org/wiki/Zastava_750, 13. 9. 2013.

Zgodovina podjetja. *IZR, d. d., Škofja Loka*. URL: http://www.izr.si/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=14, 17. 10. 2013.

Literatura

Berend, Ivan T. *Gospodarska zgodovina Evrope v 20. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, Modrijan, 2013.

Brglez, Franček (ur.). *Družbeni razvoj SR Slovenije 1947-1972*. Ljubljana: Komunist, 1974.

Čepič, Zdenko. Gospodarska kriza. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1151–1153.

Čepič, Zdenko. Življenjska raven. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1012–1015.

Černe, France. Tržni in planski mehanizem v jugoslovanskem samoupravnem sistemu. *Ekonomski revija*, 1969, št. 3, str. 274–289.

Gabrič, Aleš. Politična kriza. V: Jasna Fischer et al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 1148–1151.

Lozar Štamcar, Maja. Razvoj stanovanjske kulture v Sloveniji v evropskem kontekstu 20. stoletja. V: Troha, Nevenka, Šorn, Mojca, Balkovec, Bojan (ur.). *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008, str. 259–279.

Marinšek, Nastja. Oskrba z osnovnimi živilskimi proizvodi v SR Sloveniji. *IB : informativni bilten : revija za planiranje*, 1989, št. 8, str. 34–36.

Merhar, Viljem. Plansko tržni-načini razreševanja družbenoekonomskih problemov. *Ekonomski revija*, 1973, št. 2–3, str. 114–124.